

JEVREJSKO-ŠPANSKE ZAGONETKE IZ MAKEDONIJE

Krinka Vidaković-Petrov

Apstrakt

Ovaj članak posvećen je istraživanju o zagonetkama koje potiču iz usmene tradicije makedonskih Sefarda, naročito iz korpusa koji je prikupio američki lingvista Maks A. Lurija u Monastiru 1927. godine, a objavio ga 1930. U radu se analiziraju različiti aspekti zagonetke kao malog folklornog žanra i položaj datog žanra u sefardskom folklornom sistemu, poređenjem sefardskih zagonetaka iz Monastira sa srpskim (uključujući Kosovo i Metohiju).

Ključne reči: usmena tradicija, zagonetke, odlike zagonetke kao književne vrste, komparativna studija zagonetaka, jevrejsko-španske zagonetke, srpske zagonetke

Zbirka Maksa Lurije

U okviru interesovanja za sefardski život i kulturu na Balkanu, Makedonija je očigledno zanemareno područje, naročito u oblasti sefardskog folklora čiji je korpus prilično ograničen (Vidaković-Petrov, 2011). Postoji veoma mali broj zbirki i još manji broj studija, pretežno lingvističke prirode, koje se bave jevrejsko-španskim dijalektima Skoplja i Monastira (Bitolj). Pored pojedinačnih zbirki – Manuela Manrikea de Lare (1911), Ernesta Himenesa Kabaljera (1929), Israela J. Kaca (1961), Semjuela G. Armisteda i Džozefa H. Silvermana (1962), Suzane Veik Šahak i *Aki Jerušalaim*¹ – postoje samo tri glavne zbirke.² Prva je ona koju je sakupio Maks A. Lurija u Monastiru 1927. Druga koju je prikupila Sintija M. Kruz predstavlja korpus iz Monastira i Skoplja iz 1930. godine, koji se sastoji samo od priča (Crews, 1935). Treća velika zbirka koju je zabeležila, početkom šestdesetih, Žamila Kolonomos (jedini sakupljač makedonske sefardske zajednice) sadrži priče i izreke iz Monastira i Skoplja (Kolonomos, 1978).

Lurijina zbirka (Luria, 1930) je, prema mom mišljenju, najvažnija i najinteresantnija iz nekoliko razloga: vreme nastanka zbirke, uzrast i profil ispitanika, raznovrsnost zbirke u pogledu književnih rodova i vrsta i kvalitet folklornog materijala. U pogledu balada u ovoj zbirci, Armisted i Silverman su obrazložili da su ponudili „jedinствен i, kako se ispostavilo, dramatičan uvid koji je, do sada, otkrio skoro potpuno nepoznate

¹ Časopis posvećen sefardskoj kulturi.

² Više o gorepomenutim sakupljačima i zbirkama možete naći u: K. Vidaković-Petrov, 2011.

grane istočnosefardske balade“. Balade uključuju neke krajnje dragocene vrste „od kojih su samo retki zapisi poznati drugim istočnim zajednicama“ (Armistead & Silverman, 1980–1984: 13). Osim toga, Lurijina zbirka je jedina koja predstavlja veoma zapostavljen žanr sefardskog folklora – zagonetke (*endivinas, adivinanzas*), jedine sefardskog porekla, koje su sakupljene u Makedoniji i Jugoslaviji. Pored toga, u veoma malom korpusu sefardskih zagonetaka, Lurijina zbirka zauzima važno mesto iz dva razloga. Prvo, Lurija, moderni sakupljač, među prvima je skrenuo pažnju na ovaj žanr, prikupivši 34 zagonetke, što je znatno manje u odnosu na izreke. Međutim, ovo je značajan broj budući da je korpus sefardskih zagonetaka prilično oskudan (jedinu veću zbirku od 47 grčkih zagonetaka priredio je autor A. Galante, a objavio ju je 1948. godine). Drugo, folklorni materijali koji su obezbedili ispitanici autentični su i visokog kvaliteta. Iako su zagonetke iz Monastira prošle skoro neopaženo kod naučnika koji se tom oblašću bave, zajedno sa baladama iz Monastira, one čine folklorni materijal na osnovu koga je korpus iz Makedonije dobio na izuzetnom značaju.

Autorka Maria Sančes Peres nedavno je objavila članak pod naslovom “Acertijos y adivinanzas en el periódico sefardi *Ilustra Guerta de Historia* (Viena, 1880–1882)” koji pruža podatke o neznatnom broju zbirki o sefardskim zagonetkama kao i o naučnicima koji ih istražuju (Sanchez Perez, 2013: 237–238). Uspela je da naglasi važnost Lurijine zbirke: „Prateći ove studije, čini se da se najveća i najstarija kolekcija jevrejsko-španskih zagonetki nalazi u knjizi Maksa A. Lurije o jevrejsko-španskom jeziku iz Monastira (1930), u kojoj se pojavljuju ukupno 34 prikupljene zagonetke“. (Sanchez Perez, 2013: 236)

Među naučnicima koji potanko proučavaju sefardske zagonetke, uključujući primere iz Lurijine zbirke, nalaze se Armisted i Silverman (1983, 1984a, 1984b, 1998) i Tamar Aleksander (2006–2007). U raznim prilikama Armisted i Silverman skretali su pažnju na potrebu za ispitivanjem sefardskog nasleđa ne samo u vezi sa hispanskom književnošću i jevrejskom tradicijom nego i u vezi sa kulturom koja potiče iz sredine koja je nastala posle progona, naročito sa Balkana u slučaju severne grane istočnog sefardskog područja. Njihov pionirski značaj ogleda se u radu i izučavaju ovih veza između sefardskog folklora i mnoštva kultura (grčke, turske, slovenske i rumunske) na Balkanu. Kako je primetio Aleksander, Armisted i Silverman isticali su sličnost između sefardske i tri balkanske zagonetke iz grčke, turske i srpske tradicije (Alexander, 2006–2007: 3). U još jednom članku isti autori ukazuju na analogiju još jedne sefardske zagonetke sa hispanskim izvorom (Alexander, 2006–2007: 4). U svojoj studiji o sefardskim zagonetkama Aleksander citira sefardsku zagonetku koja je zasnovana na formuli i izvedena iz biblijskih *Izreka*, naglašavajući jevrejsku vezu (Alexander, 2006–2007: 6).

Mada je zagonetka mali žanr u folklornom sistemu balkanskih Sefarda, potrebno je uložiti veliki napor u njeno proučavanje, ukoliko je naučnik u iskušenju da se izbori sa pitanjima porekla, međukulturnim i intertekstualnim pitanjima, koja iziskuju poređenje

sa mnoštvom tradicija: jevrejskom (hebrejskom), hispanskom, turskom, grčkom, srpskom, bugarskom i rumunskom. Tako se studija o „jednostavnim“ sefardskim zagonetkama sa Balkana pretvara u složen poduhvat, dok naučnik teži da prihvati kao kompromis delimične analize i zaključke, nadajući se da će različiti ljudi konačno završiti mozaik istraživanja.

Namera u ovom članku je da se doprinese ovom pokušaju tako što će se porediti sefardske zagonetke iz Lurijine zbirke iz Monastira sa zagonetkama iz srpske usmene tradicije, od kojih neke potiču sa teritorije Kosova i Metohije, koja je pored Makedonije (Karadžić, 1933; Bovan, 1980).

Zagonetke: Opšte odlike

Pre nego što budemo razmatrali analogije između sefardskih i srpskih zagonetaka, nije zgoreg da se izlože neke od odlika zagonetke kao književne vrste.

Najstariji primeri zagonetaka datiraju iz drugih tekstova – verskih tekstova, mitova i epova. Kao što je zapazio Vladimir N. Toporov, zagonetke su prisutne u antičkim indijskim verskim tekstovima kao što je *branmodija*³ koja ima najraniji tekst od koga će se kasnije razviti zagonetka kao posebni folklorni žanr (Toporov, 2010b: 188, 190, 201, 213). Proces u kome je zagonetka postala nezavisni folklorni žanr uključuje svetovnost. Lišene verskih konteksta, zagonetke prestaju da budu magične tvorevine kosmičkog reda nasuprot haosu, postajući svetovni žanr. Premda su prvobitni kosmički referenti zadržani, njihova funkcija se promenila, dok referent folklorne zagonetke može da bude bilo šta iz stvarnog profanog sveta: prirodna pojava, ljudska bića, životinje, biljke, pokušstvo, alati, i dr.

Najpoznatija zagonetka danas, koja datira iz doba antičke Grčke, utkana je u mit o Edipu i Sofoklovom *Edipu*. Čuveni heroj mora da se suoči sa Sfingom, koja se smatra demonom razaranja i smrti. Edip je preživeo jer je odgonetnuo zagonetku koja će vremenom postati veoma raširena pojava: „Koje biće ima glas, a ide prvo na dve noge pa na tri? Čovek“. Funkcija ove zagonetke koja je umetnuta u pripovedanje o Edipu je da mu spasi život.⁴ Varijante ove zagonetke opstale su u brojnim i raznovrsnim tradicijama, uključujući srpsku i sefardsku (Luria, 1930: 89). Kao što je zabeležio Aleksander, ovakve zagonetke pojavljuju se u narativnim kontekstima:

“Les genres narratifs les plus répandus comprenant des énigmes ou des devinettes sont les récits comportant une confrontation d’ordre social ou religieux, ou entre hommes et femmes.

³ Predstavlja tekstove u okviru indijskih *Veda* u kojima se nalaze začeci zagonetaka.

⁴ R. Abrahams i A. Dans nazvali su zagonetke koje su predstavljene kao pitanje života i smrti *“énigmes potence”* (Alexander, 2005–2006: 23).

Une personne de couche sociale défavorisée, issue d'une minorité religieuse ou de sexe féminin aura droit à une récompense d'envergure grâce à sa sagesse et à son intelligence qui se traduiront par sa faculté de résoudre les difficultés de l'énigme". (Alexander, 2005–2006: 23, 26)

U skladu sa prethodnim pasusom, mogli bismo da dodamo da mitska bića koja rešavaju zagonetke – da bi preživeli i suočili se sa događajima koje im sudbina sprema – slična su protagonistima i protagonistkinjama bajki (one vrste koje je proučavao V. Prop, baveći se putom odrastanja) od kojih se zahteva da izvrše teške, ponekad nemoguće zadatke (kao što je brojanje zrna peska na plaži ili lišća u šumi), koje mogu da ispune samo uz pomoć magičnih bića. Rešavanje nemogućih zagonetaka i obavljanje jednako nemogućih zadataka čine ključni element u obe vrste pripovedanja. Međutim, odvajanjem zagonetke od takvih narativnih konteksta oduzima joj se magična moć, pretvarajući je u tvorevinu pre društvene i kulturne prirode nego magijske. Korak unazad na putu procesa ka svetovnosti pretvara zagonetku u društvenu igru, test znanja, duhovitosti i mašte.

Zagonetka kao folklorni žanr obuhvata enkodiranje i dekodiranje kao vrstu intelektualne i poetične *igre rečima*. Osmišljavanje i rešavanje zagonetke postaje vežba poetske i društvene umešnosti. Igra uključuje apstaktni logički proces – od referenta do metafore i nazad. Zagonetka bitno podseća na dečju igru skrivalice: jedan igrač sakriva predmet (referent) u određenoj sredini (metafori), dok drugi igrači traže dati predmet i tumače ga. Kako bi našli referent skriven u metafori, igrači moraju da ga rastave na delove, što nalikuje na otvaranje zatvorenog prostora, zaključanog sanduka, a da bi se to postiglo, potrebno je da se dosete ključnog simbola. Međutim, za razliku od skrivalice, zagonetka je čisto *igra sa rečima*. I skrivanje i traženje se odigravaju u jeziku. Taj proces bi se mogao tumačiti kao transfer igre (sa svojim pravilima ili kodom) sa jednog medijuma na drugi odnosno sa neverbalnog na verbalni. Dok je neverbalna igra primerenija deci, zato što sadrži fizičku aktivnost, verbalna igra je prikladnija za odrasle koji su mentalno angažovani, igrajući se sa umom. Igra za odrasle služi kao društvena predstava i zabava. Ono što je iznenađujuće je prećutan poetski kvalitet ove verbalne igre, neprestano enkodiranje i dekodiranje čestica prirodnog i ljudskog sveta, rukujući jednim od osnovnih alata poetskog jezika – metaforom.

U toj tački se dodiruju verbalne igre – zagonetke i šale. Neke zagonetke zasnovane su pre na duhovitosti, principu šala, nego na metafori kao principu poetskog diskursa. Zagonetka koja se približava domenu šala ogleda se u sledećem primeru: “¿*Quién es más de un hombre de honor? Dos hombres de honor*” (Sánchez Pérez, 2013: 242). Takođe, zagonetka ima zajedničkih tačaka sa još jednom verbalnom igrom: brzalicom. Dok brzalice zahtevaju samo veštinu izgovaranja, zagonetke su kompleksnije, zato što iziskuju dodatne logičke i poetske veštine. Ipak, postoje one zagonetke koje se snažno oslanjaju na zvučnu vrednost jezika – na potencijal ‘zaplitanja jezika’ i generaciju leksema koje funkcionišu pre kao akustički nego semantički elementi.

Tekst zagonetke deluje kao prosta ili proširena metafora koja je u vezi sa referentom u stvarnom, mentalnom, emocionalnom ili zamišljenom svetu. Referent može biti bilo šta: predmet, osoba, apstraktni pojam, stanje, situacija, veza, itd. Koristeći formalne gramatičke termine, struktura zagonetke zasnovana je na obrascu pitanja i odgovora. Služeći se makrosemantičkim terminima, njena struktura temelji se na odnosu između referenta i metafore. Međutim, možda postoje druge retoričke figure – najčešće paradoks – koji je utkan u metaforu. Metafora ima primarnu funkciju jer određuje makrostrukturu zagonetke, dok paradoks poseduje sekundarnu funkciju koja se sastoji iz posebnih mikroelemenata metafore. Sledeća srpska zagonetka to ilustruje: „Živi bez tela, / govori bez jezika, / plače bez duše, / smeje se bez radosti, / niko ga ne vidi a svi ga čuju (odjek)“ (Bovan, 1980: 45, br. 137). Zagonetka je niz od pet segmenata, od kojih četiri čine paradoksi. Dok se prva dva odnose na fizičke osobine: telo – život i jezik – govor, druga dva odnose se na subjektivna stanja: tuga – plač i radost – smeh. Iako nije paradoks, poslednji element u nizu sadrži dupli kontrast: niko – svako i videti – čuti. Binarna struktura se ponavlja i kao paradoks i kao suprotnost koja je utkana u sveukupnu metaforu, stvarajući time vezu između referenta (odjeka) i njegove personifikovane (antropomorfne) slike. Krajnja slika zamišljenog, nadljudskog i magičnog bića izgrađena je tako da navede na pogrešan put osobu koja je rešava mada nekoliko znakova (govor, plač, smeh bez *tela i duše*) može da vas vodi prema rešenju.

Zagonetka ima postojanu binarnu strukturu koja se zasniva na gramatičkom obrascu pitanja i odgovora. Međutim, trebalo bi konstatovati da neke zagonetke dobijaju oblik direktnog pitanja, dok druge izgledaju kao iskazi koji u sebi sadrže pitanje prikazano strukturnim modelom. Ipak, čim je ispitivanje pretočeno u iskaz, zagonetka lako može preći u poslovicu ili izreku (Alexander, 2006–2007: 30–31). Mogli bismo nazvati takvu zagonetku eliptičnom zato što se izostavlja formalno pitanje. Takav je sledeći primer u Lurijinom korpusu: “*Todu ay al mundu. Sólo tres cozes no ay*”. Pitanje se nazire jednostavnim odvajanjem prvog dela zagonetke od drugog: “*Capác al mar, milizine a la muerti, iscalere para asuvir a lus sielus*” (Luria, 1930: 89). To razdvajanje koje je naznačeno u pisanom formatu teksta odražava međusobno delovanje dva učesnika zagonetke u usmenoj predstavi: jedna osoba postavlja pitanje, a druga odgovara na njega.⁵

Iz ugla komunikacije, zagonetka ima *pošiljaoca*, čiji je zadatak da enkodira ili predstavi već enkodiran referent, koji je dostupan iz blaga usmene tradicije. Tekst zagonetke je *poruka* sastavljena kao metafora i vizuelno oblikovana kao formalno ili

⁵ Aleksander komentariše: “*Ce texte ne sera considéré comme devinette que si le questionneur s’arrête au terme des deux premières lignes et s’attend à une réponse de la part de son audience. Que manque-t-il au monde ? Si la même personne énonce le texte du début à la fin sans s’arrêter, ce texte devient un diction par excellence*” (Alexander, 2006–2007: 31).

neizrečeno pitanje. Zadatak *primaoca* je da dekodira metaforu (poruku), odredi referent i da je jasno izgovori u vidu odgovora. Dosetiti se odgovora na datu zagonetku očito zahteva aktivno učešće publike. Stoga, zagonetka je u pravom smislu interaktivni žanr koji združuje dva različita učesnika: pošiljaoca, koji je uvek pojedinac, i primaoca, koji može da bude pojedinac ili kolektiv (smišljena je na takmičarskoj osnovi: ko prvi reši zagonetku, postaje pobednik).

Zagonetka kao mali žanr na margini sefardskog folklornog sistema

Pre nego što se pozabavimo Lurijinom zbirkom sefardskih zagonetaka iz Monastira, nameće se pitanje zbog čega je sakupljeno toliko malo sefardskih zagonetaka. Pošto su zagonetke mali žanr u sefardskom folklornom sistemu, kao takve nisu probudile radoznalost prikupljača i naučnika u odnosu na glavne žanrove kao što su folklorne priče i pesme, kojima je posvećena ogromna pažnja. Osim toga, poređenjem dva mala žanra – izreka i zagonetaka – možemo zapaziti da su izreke, za razliku od zagonetaka, prikupljali širom sefardskih područja insajderi odnosno maternji govornici jevrejsko-španskog i autsajderi tj. profesionalni sakupljači. Ovo navodi na pomisao da su zagonetke kao mali žanr postojale u sefardskom folklornom sistemu, ali da je mesto koje data književna vrsta zauzimala u folklornom sistemu bilo sporedno, postajući vremenom čak marginalizovano. Kao što ukazuje Sanćes Peres, do danas sakupljene su samo 173 sefardske zagonetke (Sanćes Pérez, 2013: 238). U drugim folklornim sistemima, položaj ovog žanra mogao bi se promeniti. U srpskoj tradiciji, na primer, preko 5.000 zagonetaka sakupljeno je samo na Kosovu i Metohiji u 19. i početkom 20. veka (Bovan, 1979: 7).

Sledeći deo komentariše 13 zagonetaka iz Lurijine zbirke koje su odabrane zato što su slične srpskoj tradiciji.

Sefardske i srpske zagonetke

1. Edipova zagonetka pojavljuje se u Lurijinoj zbirci – “*La mañane camine cun cuatro pies / la meyudie cun dos, / la tadri cun tres (Il ombri)*” (Luria, 1930: 89) – kao i u drugim sefardskim oblastima.⁶ Ona koja poseduje sličnosti sa španskom tradicijom, jedna je od tri sefardske zagonetke iz zbirke koju je proučavala Sanćes Peres (Sanćes Pérez, 2013: 245). Takođe je prisutna u srpskoj tradiciji i mnogim drugim evropskim folklornim tradicijama. Očigledno je izvedena iz zajedničkog starogrčkog izvora, ali su je izmenili mnogi i moguće različiti potonji izvori.

⁶ Za detaljniju analizu zagonetaka videti Aleksander (2006–2007: 21–23).

2. Lurijina zbirka sadrži sledeću zagonetku: „*Un pašaru sin ales buló, in un árvul sin rames apuzó. Vieni un ombri sin pies y sin manus lu tomó. (La njevi)*” (Luria, 1930: 89). Data sefardska zagonetka se u visokoj meri podudara sa srpskom zagonetkom koja glasi: „Poleće labud bez krila na dub bez grana, ubi ga car bez ruka, izjede ga carica bez zuba (sneg)“ (Karadžić, 1933: 464, br. 420)

Srpski tekst pruža uvid u nekoliko specifičnih detalja koji nedostaju u sefardskom tekstu: boja ptice (bela), vrsta drveta (hrast), čovek je *kralj*, a postoji i žena koju opisuju kao *kraljicu*.

Iste ili slične slike takođe su prisutne u srpskim zagonetkama koje opisuju druge referente, na primer vetar: „Što gore lomi bez ruka, a lišće ije bez zuba?“ (Karadžić, 1933: 478, br. 713). Takođe, sunce koje otapa sneg je *ptica* koja jede svet *bez zuba* (Karadžić, 1933: 471, br. 551). U vezi sa ovom slikom je i obrnuta slika u srpskom izrazu *zubato sunce*, koje ukazuje na sunčan, ali veoma hladan dan. U engleskom postoji izraz *biting cold* (oštra/ciča zima), u kome imenica *cold* označava hladnoću, a od popridevljenog sadašnjeg participija *biting* infinitiv glasi bite, koji ima značenje *gristi, ujesti, štípati* (Bujas, 2011: 91). Drugim rečima, hladnoća grize i štipa iako nema ni zube ni ruke.

Zagonetka koristi dve poetske tehnike. Jedna je pripisivanje antropomorfnih karakteristika prirodnim pojavama kao što su sunce, vetar ili sneg. Druga je poštovanje ovih pojava kao boga: pahulje prirodno lete i padaju sa neba zimi, sunce otapa sneg u proleće, vetar nosi suvo lišće u jesen, ali ovde su pahulje predstavljene kao da lete bez krila a sunce kao da jede bez zuba ili ubija bez ruku.

Aleksander citira hebrejsku verziju koja je štampana u Veneciji u 16. veku, konstatujući da se slične slike pojavljuju na latinskom i nemačkom (Alexander, 2006–2007: 5–7). Toporov nas mnogo dalje vodi u prošlost u kojoj je primetio da se bića koja lete bez krila, jedu bez zuba, itd. nalaze u starim indijskim tekstovima (Toporov, 2010a: 212).

Pored toga, iste slike pojavljuju se u magičnim činima, u srpskim *basmama*⁷ – u kojima neko ili nešto vidi bez očiju, trči bez nogu, hvata bez ruku, jede bez usta – i bosanskosefardskim *pricantes*.⁸ U jednoj takvoj *pricante* kaže se: „... *Achapilo sin mano, degollilo sin cuchio, englotilo sin paladar...*” (Vidaković-Petrov, 1994: 288–289). Poduhvati ovih natprirodnih bića i demona, koji naseljuju drugi svet, magični su i od njih se možemo odbraniti samo činima, verbalnim tvorevinama za koje se veruje da imaju snagu magije. Ovo nas ponovo vraća na prototipe zagonetaka koje je analizirao Toporov tj. na verski kontekst antičkih zagonetaka (Toporov, 2010a i 2010b).

Poistovećivanje prirodnih pojava sa *kraljevima* i *kraljicama*, koji primenjuju natprirodnu moć, objašnjava se njihovom deifikacijom, koja je prisutna u bajkama gde su

⁷ Basmе nisu samo magijske reči koje se izgovaraju pri bajanju (Vujanić, 2011: 63) nego i tekstovi.

⁸ Sefardska reč za basme

takvi likovi uobičajni. Proglašavanje za božanstvo često se sreće u srpskoj tradiciji, u kojoj su se ostaci prehrišćanske kulture održali u kasnijoj hrišćanskoj kulturi. Ovo prehrišćansko nasleđe se takođe odnosi na srpske mitološke lirske pesme kao i na neke balade u kojima se sunce, mesec i zvezde pojavljuju u personifikovanom obliku.

Iz venecijanske zbirke Sančes Peres navodi zagonetku o snegu koja je gotovo identična pronađena u raznovrsnim španskim zbirkama: *“En el aver avolo, sobre la tierra está echada, sobre los árboles asentada, en las manos sudada, en las sobas derretida, en el agua ahogada”* (Sánchez Pérez, 2013: 247). Kada su u pitanju motivi i njihova funkcija u semantičkoj strukturi, razlika između venecijanskih i španskih verzija i monastirskih i srpskih verzija navodi na pomisao da bi venecijanska zagonetka mogla biti starija, s obzirom na njenu srodnost sa španskim izvorima, dok monastirska zagonetka može biti novijeg veka na osnovu balkanskih izvora. Zagonetka o snegu je zanimljiva ne samo zato što se odnosi na suživot različitih zagonetaka o istom referentu u sefardskoj tradiciji, koja je prilično ustaljena, već zato što ističe mogući primer o folklornim elementima koji odlikuju izvore pre progona i posle njega.

3. Sefardska zagonetka koja se odnosi na grom kaže: *“La bos si sienti, la care no si veyi (Il truenu)”* (Luria, 1930: 89), dok srpski pandan glasi: „Ja se popnem na srebrno guvno, / I udarim zlatne svirale, / svak me čuje, niko me ne vidi“. (Karadžić, 1933: 449, br. 153)

Sefardska verzija poklapa se sa poslednjim (trećim) delom srpske zagonetke o gromu, koja je istovetna sa poslednjim delom srpske zagonetke o *odjeku*. Ova dva srpska primera sugerišu na postojanje određenih formula – u ovom slučaju „svako me čuje, niko me ne vidi“ – koje se znaju pojaviti u raznim zagonetkama sa različitim referentima koji dele zajednički imenilac. Naime, u datom primeru, zvuk je uobičajan imenilac *groma* i *odjeka* i kao pojava koja nema vizuelne atribute. Ovo može da posluži kao znak osobi koja rešava zagonetku tako što će se osloniti na korpus zagonetaka u svojoj tradiciji.

Srpska zagonetka, međutim, proširuje metaforu kroz personifikaciju i deifikaciju: grom izgleda kao nevidljivo božanstvo koje se izdiže iznad visoravni na nebu i svira muzičke instrumente. Opis mesta i instrumenata (koji su napravljeni od srebra i zlata) nagoveštava natprirodni svet, dok slika groma kao muzičara sa magičnim moćima izdaleka podseća na Orfeja.

Nasuprot srpskom tekstu, sefardski tekst je metafora koja je umanjena na važne zvučno-vizuelne elemente (čuti glas, ne videti lice), a personifikaciji nedostaju znaci deifikacije.

4. Sefardski tekst koji se odnosi na nebo i zvezde glasi: *“In un tasín ay muchas alviyanes y une mansane (Il sielu)”* (Luria, 1930: 90), a srpski: „Puna tepsija zlatnih kolača“ (Karadžić, 1933: 466, br. 451) (Bovan, 1980: 43, br. 124).

U sefardskoj verziji upotrebljena je domaća reč *tasín*, a u srpskoj verziji reč *tepsija*, pozajmljenica iz turskog jezika. *Tepsija*, koja označava okrugli metalni pleh za pečenje,

koristi se u kolokvijalnom jeziku. Postoji takođe srpski izraz koji poistovećuje sunce koje sija sa *tepsijom*. Ipak, ima drugih srpskih zagonetaka sa istim referentom (neбом) izraženim kroz različite metafore. Slika neba može da bude beskrajno polje sa *ovcama nebrojenim* (slika o *pastiru rogatu* koji predstavlja mesec govori o pojmu neograničenog: *polje nemereno*, nebrojane zvezde); *jedna truba platna celu zemlju pokriva* (slika tekstila asocija na odeću, nagoveštavajući ideju o neprekidnosti, jedinstvu i velikom prostranstvu)⁹; *jedan mali bata / ide usred mraka, / jabuke od zlata / prosipa iz džaka* (dinamička slika koja nagoveštava radnju, poistovećujući zvezde sa jabukama); *sve polje čavlima prikovano* (Bovan, 1980: 42–43, br. 119, 125, 126, 127). Sefardska verzija ne koincidira samo sa srpskom verzijom koja opisuje sliku tepsije. Jedina razlika je to što se, umesto zlatnih kolača (zlato takođe označava natprirodno), u sefardskoj verziji spominju lešnici (zvezde) i jedna jabuka (jutarnja zvezda). Zajedničko svojstvo svih zagonetaka u vezi sa neбом je da se odnose na noćno nebo optočeno zvezdama. Posebna osobina slike tepsije ima kulinarsku konotaciju. Zalazeći u dublji smisao, stvaralac nebeskog svoda deluje kao kosmički kuvar, dok se nebeska tela poistovećuju sa plodovima prirode. Ovo nas neizmerno podseća na čuvenu ideju Levija Štrausa da je samo kuvanje metafora o kulturi i obradi sirove hrane kuvanjem.

Prethodna tri primera odnose se na prirodne i kosmičke referente koji su očuvali veze sa antičkim izvorima o zagonetkama, posebno sa verskim tekstovima. Kao što smo prethodno videli, sefardske i srpske zagonetke bave se takvim referentima – snegom, gromom i neбом – posedujući bliski paralelizam. Uzimajući ovo u obzir, iznenađujuće je da u slučaju ključnog kosmičkog elementa – sunca – takvi paralelizmi nedostaju.

5. Statistička predstava semantički povezanih referenata, kao što su pokućstvo, poljoprivredni instrumenti, ljudske vrednosti, domaće i druge životinje, biljke, itd., u datom korpusu, može da govori o važnosti određene grupe referenata u životu određene društvene, etničke ili verske grupe. Na primer u srpskim seoskim sredinama, u kojima su zabeležene zagonetke, referenti se dovode u vezu sa biljkama, naročito sa onim koje gaje seljaci. Upućivanje na alate u vezi sa poljoprivrednim poslovima takođe su brojni. Takvi referenti će se, po svojoj prilici, pojaviti ređe u zagonetkama koje se tiču grupe koja živi u gradskoj sredini kao što su balkanski Sefardi. Lurijin korpus ovo potvrđuje jer obuhvata samo dve stvari koje upućuju na biljke, a nijednu na poljoprivredne alate.

Jedna od njih je nar (la mangrana) koji je opisan u sledećoj zagonetki: “*Une coze, coze muy maraviyoze / Doz mil, trez mil, capacuti*” (Luria, 1930: 88). Uvodni deo je formula koja se nalazi i u drugim zagonetkama. Nar kao referent zagonetke ne iznenađuje s obzirom na specifične jevrejske konotacije datog voća. Poslednji deo ne ceni se samo zbog

⁹ Ova slika podseća na nebo kao svitak koji se nalazi u Tori. Međutim, ova truba platna nema važne konotacije (rukopis, Sveti tekst, Tora) u vezi sa svitkom.

svoje lepote i ukusa već zbog simbolizma koji izvire iz biblijskih izvora i poprima mistične konotacije.¹⁰ Nar simbolizuje jevrejsku naciju, a Kneset¹¹ se takođe pojavljuje i u drugim žanrovima (na primer *complas de las frutas*).

Dok se nar tumači kao priroda u pogledu kulture, ima sefardskih zagonetaka u zbirkama, osim Lurijine, koje prikazuju suprotno – tumačenje kulture u pogledu prirode. Jedan takav primer je zagonetka koja se odnosi na Toru: “*Alto, alto como el pino, / minudo, minudo como el komino, / amargo, amargo como la fiel, / dulce, dulce como la miel*”. Atribut *dulce como la miel* potiče od Pesme nad pesmama (Alexander, 2006–2007: 19–20), ali se takođe provlači kroz druge biblijske tekstove kao što je tekst o starozavetnom proroku Jezekilju (3:1, 2, 3), u kome se, u knjizi (*Tori*), pretpostavlja pre slika *brane* za duh, nego za telo. Proroku se nudi da *jede* knjigu koja je *slatka kao med* (Vidaković-Petrov, 2010: 10). Ova slika *Tore* javlja se ne samo u zagonetkama, kao što je već rečeno, nego u dečjem folkloru (Vidaković-Petrov, 2010: 10–11).

Premda korpus srpskih zagonetaka karakterišu brojni referenti koju upućuju na biljke, ovo određeno voće, nar, nedostaje zato što je tipično mediteransko voće koje se ne uzgaja na Balkanu. Srpski repertoar biljaka odslikava geografiju i klimu podneblja: hrast, pšenica, bundeva, trešnje, paprika, crni luk, grašak, kupus, krompir, kukuruz, beli luk, grožđe, orasi, itd. Najslbličnije voće naru po obliku, boji i mnoštvu semenki je šipak¹² ili divlja ruža. Tradicionalno se koristi za pravljenje medicinskih biljnih čajeva, ali nema nikakvu osobenu simboličku vrednost u srpskoj tradiciji. Ovo pokazuje kako dva faktora, društvena odnosno ekonomska sredina i kulturno nasleđe, utiču na izbor referenta u zagonetkama.

Iako ne čudi da sefardski folklor obiluje slikama iz biblijskih izvora, biblijski referenti nisu uobičajni u srpskim zagonetkama. Ipak, postoji jedinstven primer koji ćemo navesti mada nije u vezi sa sefardskim zagonetkama koje se razmatraju u ovom radu. To je srpska zagonetka koja se odnosi na *Egzodus* koja kaže: „Zlatni stupci vodu zastupili, / tuda lovci zeca načeraše, / zec uteče, / lovci izginuše“. Rešenje ove zagonetke je: „Kad je Mojsije bježeći od Faraona prešao preko mosta, a Faraon s vojskom propao u more“ (Karadžić, 1933: 447, br. 116). Zagonetka izmešta odnos između protagonista ključne epizode *Egzodusa* u registar lova (lovci i kunić). Međutim, *zlatni stubovi* koji su *vodu zastupili* pružaju ključ za referent u biblijskom izvoru. Premeštanja ove vrste česta su u zagonetkama. Ono što se ređe javlja je izbor referenta. Naime, premda je *Stari zavet* deo hrišćanske *Biblije*, hrišćani su skloni da daju prednost *Novom zavetu*. Prelaz preko Crvenog mora ključan je događaj za Jevreje, ali nije toliko bitan za hrišćane, naročito za srpske pravoslavne seljake. Ovo sugeriše

¹⁰ Videti <http://en.wikipedia.org/wiki/Pomegranate#Judaism> Konsultovano 7. oktobra 2015.

¹¹ Narodni sabor ili skupština.

¹² Pošto sadrži puno semenki, šipak se koristi u izrazu *pun kao šipak*.

da je zagonetka možda potekla u sredini Srpske pravoslavne crkve, odakle je mogla da uđe u usmenu tradiciju. Njihovo postojanje u usmenoj tradiciji može se opravdati osnovnom idejom o događaju – moćni su gonili nemoćne koji su opstali zbog božanskog upliva – koja se približila osećanjima srpskih seljaka koji su trpeli nasilje i progon lokalnih otomanskih vlasti. Kada je sve izgledalo kao da je izgubljeno, jedina nada ležila je u božanskoj zaštiti lovaca.

6. Druga biljka koja se spominje u Lurijinoj zbirci je orah: *“In une udá ay cuatro ladronis (La mues)”* (Luria, 1930: 90). U srpskom korpusu postoje mnogobrojne i različite zagonetke koje se odnose na popularno koštunjavo voće. Neke su slične sefardskoj: „Više od konja, / manje od miša, / gorče od čemera / a slađe od meda“ (Bovan, 1980: 75, br. 305); ili njenoj varijanti: „Gorko kao žuč, / slatko kao šećer“ (Bovan, 1980: 75, br. 304). Ova dva srpska teksta odnose se na ukus oraha. Sledeća tri srpska teksta, koji su slični sefardskom, bave se pre vizuelnom slikom oraha nego njegovim ukusom. Ono što je zajedničko sefardskim i srpskim zagonetkama su četiri osobe – braća, vojnici ili predmeti (kao što su vrata), odnoseći se na delove voća unutar ljuske: „Četiri brata u jedne gaće sede“, „Četiri brata pod jednom kapom“ i „U sobi četiri vojnika, / nema prozora a četiri vrata“ (Bovan, 1980: 74–75, br. 300, 301, 303). Date srpske zagonetke i sefardske čine varijante iste slike oraha, koja se sastoji od četiri jednaka dela u zajedničkoj ljusci. Dok su braća krvno povezana, lopovi i vojnici ravnopravni su članovi iste profesije. U srpskom primeru o tri brata, ljuska oraha asocira na odevne predmete (pantalone, kapa), nagoveštavajući visok stepen bliskosti (srodstvo, veze koje uključuju telesno), dok se u primerima sa lopovima i vojnicima ljuska shvata kao zatvoren prostor – soba ili kuća – ukazujući na niži stepen bliskosti (veze koje uključuju zajedničku nameru ili aktivnost).

7. Sefardski korpus obuhvata nekolicinu biljaka i domaćih životinja, od kojih je jedna petao: *“Curone tieni, rey no es, ore no tiene, ya savi cuantes son. (Il gayu)”* (Luria, 1930: 89). Ova zagonetka odlikuje se dvostrukim paradoksom sa zamenom pojmova (poseduje atribut koji se odnosi na kralja, a nije kralj i nema sata, a može da kaže vreme). Srpsku zagonetku „Naš vojvoda vodu pije, / nad njim se barjak vije; / krunu ima – kralj nije, / sablju ima – vojnik nije“ (Bovan, 1980: 112, br. 512) karakteriše dupli paradoks, ali nema zamene pojmova (druga je samo dodatna varijanta prve). Oba teksta se podudaraju sa prvim vizuelnim atributom petla. Ipak, sefardski tekst ima ključ koji je umetnut u drugom paradoksu (motiv o kazivanju vremena), dopunjujući vizuelni atribut i predstavljajući precizniju sliku petla.

8. Sefardska *“Doz irmanus caminado istán y no se veyin (Luz ojus)”* (Luria, 1930: 90) odgovara srpskoj „Rodiše se kao dva brata jednaka, a dan i noć hodaše a jedan drugog ne takoše“ (Karadžić, 1933: 467, br. 481). Motiv braće, koji se pojavljuje u ovoj zagonetki o orahu (u srpskoj verziji), ponovo se pojavljuje u zagonetki koja se odnosi na oči. Ovde imamo dva, a ne četiri brata: jednaki su, u srodstvu i čak identični (*blizanci* u srpskom

tekstu). U sefardskoj i srpskoj verziji oni šetaju zajedno, a duga šetnja je, u srpskom tekstu, naglašena priloškom odredbom za vreme *danima i noćima*. U oba slučajeva paradoks se oslanja na iskaz u kome ne uspeavaju da *vide* jedan drugog (sefardska) ili *dodirnu jedan drugog* (srpska). Oba iskaza su tačna jer su oči smeštene tako da ne mogu da se međusobno vide niti dotaknu. Međutim, dok vizuelno upućivanje još može da razjasni zagonetku, taktilno je dodatno čini nejasnom.

9. Braća se po treći put pojavljuju u sefardskoj “*Cuatro irmanicuz acurriendu, luz dos chicus adilantri, luz dos grandiz atrás. Todus cuatro acurriendu, u luz grandiz a lus chicus no luz aferren (Luz carrus di l'arabá)*” (Luria, 1930: 88–89) i srpskoj zagonetki „Četiri brata putem trče, jedan drugog ne može da stigne (točkovi)“ (Karadžić, 1933: 476, br. 663). Ovog puta braća predstavljaju nežive predmete – točkove – koji su u osnovi identični i slični (međusobno povezani), dok kolica – predmet koga je napravio čovek koristila su se u svakodnevnom poljoprivrednim i drugim kućnim poslovima – deluju kao jedinstven faktor, nešto kao porodica čija su braća njen deo. Glagol (trčati) može se odnositi na kretanje ljudi i neživih predmeta kao vozila. Broj delova (četiri), njihova veličina (mali/veliki) i mesto (prednji/zadnji i paralelni) ključ su za rešenje ove zagonetke.

Zbirka sefardskih zagonetaka koju je proučavala Sanćes Peres sadrži jednu sa istim referentom: “*Son cuatro hermanas prestosas que el día entero coren y no se alcanzan. ¿Cuálas son? (Las ruedas de el caro)*” (Sánchez Pérez, 2013: 243). Zagonetka opisuje pre četiri sestre, a ne brata, verovatno zato što je gramatički rod reči *ruedas* ženski (za razliku od srpske reči *točkovi* koja je muškog). Naklonost više prema sestrama nego prema braći može da bude slučaj adaptacije gramatičkih zahteva jezika. Sanćes Peres je bitno primetila da je tako interesantnije pošto urednik ukazuje na to da je nekoliko zagonetki, uključujući upravo ovu, prevedeno sa rumunskog jezika (Sánchez Pérez, 2013: 251). Sve ukupno uzevši, ovaj slučaj pokazuje kako balkanska usmena tradicija utiče na sefardsku. Međutim, ukoliko je osamdesetih godina 19. veka sefardska zagonetka o točkovima na kolicima prevedena sa rumunskog, do tada je Lurija sakupio zagonetke od nepismenih ispitanika u Monastiru (1927), ona je postala deo sefardske usmene tradicije u Makedoniji. Monastirska verzija opisuje braću umesto sestara (slaže se sa srpskom) zbog denotacije referenta pre kao “*Luz carrus di l'arabá*” nego “*Las ruedas de el caro*”.

10. Sefardska “*In une haraná, il hamór entre, la code no entre (La cuchare)*” (Luria, 1930: 90) slična je srpskoj „Ugnah konja sa tovarom u vodenicu, / konj i tovar udoše – a rep ne može“ (Bovan, 1980: 187, br. 952). Ovde se neživi predmet – kašika za jelo – poistovećuje sa životinjom (magarcem ili konjem). Prvi element slike tiče se oblika i funkcije predmeta: jedan okrugli deo nosi hranu (magarac nosi teret), dok drugi deo, tanak i izdužen (magarčev rep), koristi se da drži i pomera kašiku; drugi element je zatvoren prostor u kome se predmet i životinja nalaze u vodenici odnosno ustima; treći deo predstavlja samo ulazak, dinamičan motiv koji dopunjava ta dva statična motiva. U

ovom primeru nema paradoksa, ali *rep* koji ostaje *izvan vodenice* (ruka sa kašikom ostaje izvan usta) ključni je znak u odgonetanju zagonetke.

11. Sefardska “*Provi abaše, ricu asuvi. (La cuvá d’ague)*” (Luria, 1930: 90) ima svoj pandan u srpskoj „Suvo uđe a mokro izade (kofa i bunar)“ (Bovan, 1980: 189, br. 969). Obe poseduju binarnu strukturu koja obuhvata mnogobrojne suprotnosti. Sefardski tekst odnosi se na niz atributa: vertikalno kretanje (dole – gore) i društveni status (siromašan – prazan, a bogat – pun). Srpska se odnosi na drugi niz: neodređeno kretanje koje ukazuje na zatvoren prostor (ući – unutra i izlaz – napolje) i asocijaciju sa vodom (suvo – mokro), koji su ključ u rešavanju zagonetke.

Mada se ova zagonetka ne nalazi u zbirci kojom se bavila Sanćes Peres, ona citira nekoliko sefardskih verzija i jednu kastiljansku koje su objavili drugi autori – Galante, Milvicki, Armisted i Silverman – sakupivši ih u Grčkoj, Turskoj i Istanbulu (Sánchez Pérez, 2013: 249–250). Sve verzije koriste dva skupa motiva: vertikalno kretanje (dole – gore) i antropomorfne izraze subjektivnog raspoloženja (smeh – plač): “*Abassa riendo y subi llorando*”. Pošto je ova jednostavna zagonetka rasprostranjena u Španiji, na Balkanu i u sefardskim područjima, teško je raspravljati o njenom poreklu. Možemo samo da objasnimo ovu zbirku pomoću različitih atributa referenata (uzimajući u obzir oblik, kompoziciju, sastav, broj, mesto, kretanje, stanje, status, itd.) i uobičajnih tehnika predstavljanja neživih predmeta u antropomorfnim slikama. Kao što je gore pokazano, drugačiji izbori proizvode razne slike (označitelji) koji se poistovećuju sa istim referentom (označeno). Varijacije su prisutne u istoj tradiciji (zagonetke o kofi u sefardskom korpusu i zagonetke o nebu u srpskom korpusu) i u dve ili više tradicija.

12. Sefardska “*Um pretu ‘stá inclavadu a la foye. Sólo la cavese si la veyi (Il clavu)*” (Luria, 1930: 90) je srodna srpskoj „Kad me u glavu udariše, rep mi zabiše, đe me zabiše tu i ostaviše (čavao¹³)“ (Karadžić, 1933: 451, br. 189). Srpski tekst skriva referenta, neživi predmet, u slici životinje sa glavom i repom. Identitet referenta u srpskom tekstu, koji radnje *udaranja* po *glavi* i *zabijanja repa* u površinu usko određuju, pruža neposredan znak u rešavanju zagonetke, dok reč *inclavadu* u sefardskom tekstu ima naznake koje su ušuškanе u samoj zagonetki. Kategorija živog naglašena je u srpskom tekstu upotrebom prvog lica umesto trećeg. Zbirka koju je izučavala Sanćes Peres ima sličnu verziju: “*El cuerpo me meten en la casz y la cabeza me dešan afuera. ¿Quién so yo? (El clavo)*”. Autorka takođe primećuje da nije uspela da pronađe slične poslovice u španskom jeziku (Sánchez Pérez, 2013: 247). Razlike u odnosu na španske zagonetke, s jedne strane, i sličnosti sa srpskim, sa druge, sugerišu da je ovo još jedan slučaj balkanskog uticaja na sefardsku usmenu tradiciju.

13. Sefardska “*Di la muntañe abašu lo eches, no si arrompi (Il papel)*” (Luria, 1930: 88) slična je srpskoj „Pusti ga od nebo – ne lomi se, /ostavi ga u vodu – slomi se

¹³ Pozajmljenica iz italijanskog jezika koja označava ekser (Vujanić, 2011: 1470).

(hartija)“ (Bovan, 1980: 257, br. 1362). Srpski tekst kombinuje tri suprotnosti: planina – reka, baciti – potonuti, ostati čitav – polomiti se. Ovaj primer asocira na mnogobrojne zagonetke u srpskoj tradiciji koje se odnose na pisanje, pribor za pisanje, pisma i knjige. Interesantno je primetiti da se olovka opisuje kao predmet koji *govori bez usta i jezika* (Bovan 1980: 161, br. 795), što je slično sefardskoj zagonetki u zbirci koju je proučavala Sanćes Peres: “*Yo no so bivo y con todo esto puedo hablar con el cercano y ležano. ¿Quién so? (La péndola)*” (Sánchez Pérez, 2013: 244). Zanimljiva je odlika usmene tradicije – kako srpske tako i španske – da je *pisanje* (pisana komunikacija) poteklo od slike *govorenja* (usmene komunikacije). *Govorenje* označava komunikaciju uopšte, bez obzira na to da li je u pitanju usmena ili pisana, tako da možete pričati sa drugom osobom koja se nalazi daleko od nas. Drugim rečima, pisana komunikacija samo proširuje usmenu komunikaciju koja uživa prednost. Međutim, u srpskoj tradiciji, pisanje je takođe metaforički prikazano kao slika poljoprivrednog posla setve i žetve „Posijah seme bez rala, a požnjeh bez srpa“ (Karadžić, 1933: 465, br. 429). Ova slika otvara vrata još jednom veoma interesantnom pitanju – građenju i funkciji metafora u folklornim tekstovima, preciznije, kako je pisanje predloženo tekstovima koji su se oblikovali prenošenjem usmenim putem, ali takođe na koji način je usmena tradicija povezana sa pisanom.

Zaključak

Kao što je prikazano gore, 13 od 34 zagonetke iz Lurijine zbirke, nešto manje od polovine, imaju svoje pandane u srpskoj tradiciji. Referenti za koje nismo uspeli da nađemo sličnosti su: *luz bicuz di la vague, il sol, la fuente, la cuchare di dultsi, il filu, una pirsone sin amigus, luz irmanus, la red, il guevu, la mizade, il sigarru, il oju, la furmige, la varande, il barridor al fornu, la vide, la lus*. Možda najvažnije među njima je sunce. Zalazeće sunce je opisano kao predmet koji uranja u more, ali nije pokvašeno. Kao što je istakao Aleksander, ova zagonetka pojavljuje se u jevrejsko-španskim zbirkama (Lurija, Milvicki, Galante) kao i u hispankim izvorima od srednjeg veka (Alexander, 2006–2007: 4–5). Stoga, ne čudi da analogije nisu pronađene u srpskoj tradiciji.

Glavno pitanje našeg istraživanja je kako objasniti popudaranje 13 jevrejsko-španskih zagonetaka, koje su prikupljene u Monastiru, sa srpskim. Glavna poteškoća nastaje iz činjenice da balkanska kultura, uprkos raznovrsnošću jezika i kulturnih tradicija, uključuje mnogo komunikacijskih veza koje prevazilaze jezičke, etničke i verske prepreke. Faktor koji je dodatno zamrsio istraživanje je oslanjanje balkanske i evropske tradicije na antičko indoevropsko nasleđe. Ovu pojavu ilustrovaću samo jednim primerom sefardske zagonetke u zbirci kojom se bavila Sanćes Peres: “*Tengo un leño con 12 ramas y en cada rama hay 4 culebías y en cada culebra hay 7 guevos (El año, los mešes, las semanas y los días)*” (Sánchez Pérez, 2013: 242). Slične zagonetke pronađene su u iberijskim izvorima (Sánchez

Pérez, 2013: 248), tako da bi se moglo pretpostaviti da je sefardska zagonetka španskog porekla. Ipak, izdavač španskih zagonetaka jasno je tvrdio da je ova zagonetka prevod sa rumunskog, što pokazuje direktni rumunski uticaj. Činjenica da postoji sličnosti između srpskih zagonetaka nagoveštava da one mogu da budu deo panbalkanske tradicije. Pored toga, ruski naučnik Toporov, koji je citiran u prvom delu ovog članka, daje primer slične ruske zagonetke čije je poreklo dokazao u drevnim indijskim *Vedama*, najstarijem sloju sanskritske književnosti (Toporov, 2010a: 186–187). Ovaj primer, kao sfingina zagonetka, nagoveštava da pitanje porekla folklornih elemenata koje prožima najdublje slojeve usmene tradicije može da bude veoma kompleksno i da naučnici treba da budu svesni ograničenog broja specifičnih alata na raspolaganju.

Kada je u pitanju metodologija, analiza sefardskih zagonetaka iz Lurijine zbirke iziskuje mnoštvo poređenja: ne samo sa zagonetkama koje potiču iz jevrejskih i hispanskih izvora već sa onima koje potiču iz balkanske tradicije, ne samo srpske već turske, grčke i zajedničkog antičkog nasleđa mediteranske kulture. Bez takvog sveobuhvatnog metodološkog pristupa, nemoguće je odrediti koje zagonetke su ušle u sefardsku tradiciju s obzirom na mnoštvo mogućih izvora, koji potiču iz zajedničkih izvora, čije tradicije su poslužile kao posrednici. Razmatranja u vezi sa nekim opštim aspektima zagonetaka kao žanra i poređenja Lurijinog korpusa sa zagonetkama iz srpske tradicije samo delimično mogu doprineti studijama o sefardskim zagonetkama, zanemarenom malom žanru, naizgled jednostavnom, ali koji obuhvata složene i zanimljive aspekte folklornih studija.

Bibliografija

- Alexander, T. 2006–2007. “L’art de la devinette dans la culture judéo-espagnole. Komo puede ser?”, *Yod Revue des Etudes Hebraïques et juives, Monde judeo-espagnol*, no. 11–12, str. 141–164.
- Armistead, S. G. & J. H. Silverman. 1983. “Adivinanzas judeo-espanolas de Turquía: los enigmas del rabino Menahem Ezuz”, *Philologica Hispaniensia*, in honorem Manuel Alvar, Madrid, str. 81–92.
- Armistead, S. G. & J. H. Silverman. (1980–1984). “Judeo-Spanish Ballads from Monastir, Yugoslavia (collected by Max A. Luria)”, u: *Hispania Judaica. Studies on the History, Language and Literature of the Jews in the Hispanic World* (ed.) by J.M. Sola-Solé, S. G. Armistead and J. H. Silverman, II: Literature, Barcelona.
- Armistead, S. G. 1984. “Two Judeo-Spanish riddles of Greek origin”, *Laographia* 33 (1982–1984), str. 169–175.
- Armistead, S. G., & Silverman, J.H. 1984b. “Sephardic Folk-Literature and Eastern Mediterranean Oral Tradition”, *Jerusalem Studies in Jewish Folklore*, 5–6, str. 7–22 (Héb.).

- Armistead, S. G. & J.H. Silverman. 1998. *Nueve adivinanzas de Estambul (Coleccion Milwitzki)*, *Sefarad* 58:1, str. 31–60.
- Bovan, V. 1980. *Srpske narodne zagonetke sa Kosova i Metohije*. Priština.
- Crews, C. M. 1935. *Recherches sur le Judéo-Espagnol dans les pays balkaniques*. Paris.
- Giménez Caballero, E. 1930. “Monograma sobre la judería de Escopia”, *La Revista de Occidente*, XXVIII, str. 356–276.
- Stefanović Karadžić, V. (ed.) 1933. *Srpske narodne poslovice i zagonetke*. Beograd.
- Kolonomos, Ž. 1978. *Proverbs, Sayings and Tales of the Sephardi Jews of Macedonia*. Belgrade.
- Luria, M. A. 1930. *A Study of the Monastir Dialect of Judeo-Spanish Based on Oral Material Collected in Monastir, Yugoslavia*, New York-Paris [reprinted from the *Revue Hispanique*, v. LXXIX, 323–583]
- Sánchez Pérez, M. 2013. “Acertijos y adivinanzas en el periódico sefardí *Ilustra Guerta de Historia* (Viena, 1880–1882)”, *Sefarad*, v. 73: 1, str. 225–254.
- Топоров, В. Н. 2010а. “К реконструкции ”загадочного” прототекста (о языке загадки), u: В. Н Топоров, ”Мировое дерево: Универсальные знаковые комплексы. М.: Рукописные памятники Древней Руси, v. 2, Москва, str. 175–187
- Топоров, В. Н. 2010б. “Второе’ происхождение – загадка в ритуале (ведийская космологическая загадка типа *brahmodya*: структура, функция происхождение)”, u: В. Н Топоров, ”Мировое дерево: Универсальные знаковые комплексы. М.: Рукописные памятники Древней Руси, v. 2, Москва, str. 188–229
- Vidaković–Petrov, K. 1994. “Sephardic Folklore and the Balkan Cultural Environment”, *History and Creativity in the Sephardic and Oriental Jewish Communities*, T. Alexander, A. Haim, G. Hasan/Rokem, E. Hazan (eds.) Jerusalem: Misgav Yerusalayim, Institute for Research on the Sephardi and Oriental Jewish Heritage, str. 285–300.
- Vidaković-Petrov, K. 2010. “Дечији фолклор босанских Сефарда” [Children’s Folklore of the Bosnian Sephardim], *Интердисциплинарност и јединство савремене науке, том 1, Филолошке науке: зборник радова са научног скупа* (Пале, 22–24 мај 2009.), ур. М. Ковачевић, Пале: Филозофски факултет, str. 307–320.
- Vidaković-Petrov, K. 2011. “Corpus of Sephardic Folklore from Macedonia”, u: *The Jews of Macedonia and the Holocaust: History, Theory and Culture*, An International Research Project, S. Grandakovska (ed.) Skopje: Institute in Social Sciences and Humanities Research “Euro-Balkan”, str. 539–558.